

УДК 332.143:330.341

Коленда Н.В., к.е.н., доцент

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк

СОЦІАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті розглянуто наукові підходи до трактування сутності соціального потенціалу регіону та дано авторське тлумачення. Визначено складові соціального потенціалу, завдання щодо його формування та реалізації.

In the article the scientific approaches to the interpretation of the essence of social potential of the region is considered and author's interpretation is given. The composition constituents of the social potential task of it forming and realization are certainly.

Постановка проблеми. Децентралізація управління, яка характерна для України, зумовлює поглиблення інтересів до проблем регіонального розвитку. Поряд з тим, ті пріоритети розвитку, які визначенні програмою Президента та Уряду, не можуть бути досягнутими без достатнього рівня потенціалу як окремих регіонів так і держави загалом. Враховуючи те, що останнім часом робиться акцент саме на соціальних питаннях та соціальній складовій розвитку окремих адміністративних утворень, актуальним є визначення особливостей формування та реалізації саме соціального потенціалу.

Такий тип потенціалу може формуватися на різних рівнях, зокрема нано-, мікро-, локальному та макро-. Зокрема, на локальному рівні виділяємо соціальний потенціал регіону, носієм якого є населення відповідного адміністративного утворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню соціального потенціалу регіону присвячено не так багато праць. Зокрема Амоша О.І., Грішнова Є.А., Канигін Ю.М., Лесечко М.Д., Мальцев В.В., Морозов О.Ф., Сидорчук О.Г. наукові інтереси пов'язують із дослідженням складових соціального потенціалу на різних рівнях. Щодо соціального потенціалу регіону, то серед вітчизняних вчених цьому питанню приділила увагу Прохорова В.М., а серед зарубіжних – Борисевич В.І., Вачаєва Л.П., Вачаєва Т.П., Гейзлер П.С., Іванова І.А., Каргаполова К.В., Фатєєв В.С. Проте дослідження цих науковців не відображають всіх особливостей формування та реалізації соціального потенціалу регіону, а тому потребують розширення, глибшого пізнання об'єкта наукового пошуку.

Постановка завдання. Метою статті є визначення теоретичних основ соціального потенціалу регіону.

Мета статті обумовлює основні її завдання – розгляд підходів науковців до трактування сутності соціального потенціалу регіону, визначення його характерних ознак, структури, завдань формування та реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі вивчення пропонуємо спочатку розглянути підходи науковців до визначення сутності та

структури соціально-економічного потенціалу та однієї із його складових – соціальної.

У словнику-довіднику «Регіональна економіка» автори Богорад О.Д., Невелєв О.М., Падалка В.М., Підмогильний М.В. ототожили поняття економічного та соціально-економічного потенціалу регіону, визначивши останній, як можливості сукупності галузей народного господарства регіону виробляти продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати послуги населенню [1, с.72-73]. Однак, у цьому визначенні не відображені всі аспекти соціально-економічного розвитку регіону, а скоріше говориться про виробничий потенціал.

Шніпер Р.І. визначає соціально-економічний потенціал як «сукупність елементів національного багатства, які задіяні в регіональному відтворювальному процесі» [2, с. 49]. При цьому ці елементи він поділяє на три групи: ті, які забезпечують ефективне функціонування економіки регіону; ті, що забезпечують розширене регіональне відтворення, та ті, що дозволяють вирішувати проблеми соціальної сфери [2, с. 61]. Проте, потенціал не завжди повністю задіюється у відтворювальному процесі, а наявні ще його резерви, які можуть бути використанні у майбутньому. Хоча на даний момент вони також формують соціально-економічний потенціал регіону. Саме цей аспект врахований у визначенні Белоусова Р.А. Зокрема, науковець розглядає соціально-економічний потенціал регіону як «сукупність всіх наявних в його межах ресурсів, як залучених у процеси громадського виробництва і соціального розвитку, так і тих, які в перспективі можуть бути використанні для економічного зростання і підвищення якості життя населення цього регіону» [3, с. 3].

Любімова М.В. зазначила, що соціально-економічний потенціал – це сукупність економічних і соціальних об'єктів та процесів, які функціонують на даній території і є результатом діяльності населення щодо освоєння ресурсів, що мають здатність реалізовувати відтворювальний процес та досягати соціальних цілей регіону, а також вирішувати певні економічні й соціальні проблеми [4]. Дискусійним є положення науковця щодо трактування потенціалу, як сукупності об'єктів та процесів. Все таки більш доцільним є класичне визначення потенціалу як можливостей розвитку. Хоча перевагою цього тлумачення соціально-економічного потенціалу є чітка визначеність соціальної складової.

Салтан М.П. дає таке визначення соціально-економічного потенціалу регіону – це «можливість системи ресурсів (природно-ресурсний, демографічний, науково-технічний, виробничий, науковий, рекреаційний, інформаційний, соціально-культурний потенціал) регіону забезпечувати суспільство необхідними продуктами задля задоволення його потреб при ефективному використанні наявних ресурсів» [5]. Однак, мета реалізації соціально-економічного потенціалу не обмежується тільки забезпеченням населення продуктами, а й передбачає створення певних передумов для розвитку, надання послуг тощо.

Любченко О.М. трактує соціально-економічний потенціал як сукупність ресурсів і властивостей, що визначають можливості стійкого й ефективного функціонування соціально-економічної системи в динамічних зовнішніх умовах. Також він стверджує, що соціально-економічний потенціал регіону може бути охарактеризований, з одного боку, як досягнутий рівень соціально-економічного розвитку, з іншого боку – як можливості його подальшого нарощення при наявності певних ресурсів й умов [6]. Крім того, науковець зазначає, що економічний і соціальний потенціал взаємозалежні та невіддільні один від одного, тому різниця між ними в певній мірі умовна. При цьому у структурі соціально-економічного потенціалу регіону Любченко О.М. виділив природно-ресурсний, трудовий, демографічний, виробничий, інноваційний, інфраструктурний, соціальний потенціали та регіональні й геополітичні аспекти соціально-економічного потенціалу.

Вважаємо дискусійним такий підхід до структуризації соціально-економічного потенціалу, оскільки виділення окремої складової – соціального потенціалу, дозволяє зробити припущення, що всі інші – формують економічний потенціал. Крім того науковець трактує соціальний потенціал як соціальну структуру суспільства й рівень життя окремих соціальних верств, ступінь диференціації населення, структуру доходів та багатства населення, питому вагу заробітної плати в доходах, рівень зайнятості, фізичний, психічний і духовний стан населення, соціальну інфраструктуру) [7]. Автором скоріше були визначені показники, які характеризують рівень соціального потенціалу, а не його складові. Також незрозумілим є те, чому у структурі соціально-економічного потенціалу виділено інфраструктурний, а у складі соціального – ще окремо соціальну інфраструктуру.

У свою чергу, Міндорашвілі М.Н. [8, с. 15] включив у структуру соціально-економічного потенціалу регіону також потенціал відтворення суспільством певного способу життя, що, у свою чергу, впливає на структуру споживання і на виробництво. З точки зору формування соціального потенціалу, можемо говорити про раціональність цього твердження, оскільки практика показує, що дійсно стиль життя населення, його традиції та звичаї мають значний вплив на соціальний розвиток регіону та на рівень відповідного потенціалу.

Декілька трактувань соціально-економічного потенціалу регіону подає у своєму дослідженні Коритько Т., зокрема:

- це можливості розвитку регіону при використанні всього комплексу територіальних ресурсів, особливостей існуючої і перспективної структури його господарства, географічного положення на користь підвищення якості життя населення;
- це властивості локальних потенціалів і специфіка зв'язків між ними, які в сукупності визначають можливості регіону в області забезпечення гідної якості життя населення – головної мети державного управління в сучасних економічних умовах;

- це сукупність галузей, підприємств, установ, що відносяться до невиробничої сфери, різні види суспільної діяльності, будівлі і споруди, що забезпечують життєдіяльність працівників і населення того чи іншого адміністративно-економічного об'єкта;

- це сукупні можливості регіональної соціально-економічної системи, задіяні з метою оптимального використання наявних ресурсів у процесі соціально-економічних відносин у певний період часу [9].

Як бачимо, науковець не має одностайності у визначенні сутності соціально-економічного потенціалу регіону. Крім того, кожне з наведених тлумачень містить у собі ряд дискусійних положень, що не дозволяє в повній мірі розкрити сутність ні економічного, ні соціального потенціалів.

Отже, можна зробити висновок, що ті наукові напрацювання, які існують у сфері вивчення соціально-економічного потенціалу регіону, не дозволяють чітко визначити його сутність, структуру, особливості формування і реалізації. Проте узагальнення наукових підходів дає змогу проводити більш ґрунтовне вивчення економічного та соціального потенціалів регіону, що і було зроблено рядом науковців.

Зокрема, російські вчені Іванова І.О., Вачаєва Л.П. та Вачаєва Т.П. [10] розглядають соціальний потенціал регіону як системну сукупність можливостей, мотивацій, вмінь і якостей індивідів, соціальних груп, суспільства, які забезпечують їхню життєдіяльність, соціальну активність і відтворення. У розглянутому трактуванні помилковим є те, що формування потенціалу базується на можливостях тих суб'єктів, на задоволення потреб яких і повинна бути націлена реалізація соціального потенціалу. Тобто, упущено можливості, які надають інші види ресурсів, що повинні забезпечувати соціальний розвиток регіону та задоволення соціальних потреб його населення.

Каргаполова К.В. визначає соціальний потенціал регіону як категорію, розробка якої у складі теорії соціального розвитку забезпечує наслідуваність, синергетичний ефект ресурсів і можливостей минулого («ретроспективний потенціал»), сьогодення («реальний потенціал») і майбутнього («перспективний потенціал») для розвитку соціуму на основі первинних внутрішніх та вторинних зовнішніх чинників [11]. Дискусійним вважаємо те, що основою формування соціального потенціалу є внутрішні та зовнішні чинники. Скоріше це передумови його формування, а основою – повинні бути відповідні ресурси, а точніше можливості їх використання.

Російські дослідники Рижкова Ю.О., Рижаківа Ю.А. та Зайцева Т.В. [12] зазначили, що соціальний потенціал регіону – це характеристика можливостей ресурсів для задоволення суспільних потреб, носіями яких є соціальні ресурси.

Дрегалю О.О., Ульяновский В.І. розглядали соціальний потенціал регіону як сукупність матеріальних та духовних цінностей суспільства, які визначають потенційні можливості розвитку або дезінтеграції соціуму [13, с. 148]. При цьому вони зазначали, що існує досить тісний взаємозв'язок, а одночасно, і відмінності між соціальним та людським потенціалом. Подібність полягає у

тому, що формування цих потенціалів базується на можливостях людини. Проте умови створення та прояву цих можливостей є різними залежно від рівня їх реалізації. Тому науковці дійшли до думки, що соціальний потенціал – це якісно нове утворення, яке здатне за рахунок оптимальної структури колективу, соціальних відносин, зв'язків, процесів забезпечити синергетичний ефект.

Білоруські вчені Борисевич В.І., Гейзлер П.С., Фатеев В.С. [14] соціальний потенціал регіону визначають як сукупність можливостей, якими наділене територіальне утворення з метою досягнення основної мети свого розвитку – забезпечення найбільш сприятливих умов життєдіяльності населення.

Серед вітчизняних вчених соціальний потенціал регіону досліджував Любченко О.М., характеризує його як здатність тієї чи іншої спільноти забезпечувати розширене відтворення людини як особистості і як продуктивної сили [6]. Також під соціальним потенціалом у широкому сенсі він розуміє всю сукупність соціальних факторів, від яких залежить зростання матеріальних і духовних джерел суспільного розвитку та ступінь їх використання. Знову ж таки дискусійним вважаємо те, що соціальний потенціал формують суб'єкти, які є одночасно його споживачами. А також те, що соціальний потенціал визначається як сукупність факторів.

Прохорова В.М. [15], взявши за основу дослідження Рижкової Ю.О., Рижакової Ю.А. та Зайцевої Т.В. [12], трактує соціальний потенціал:

- з однієї сторони, як система елементів, які безпосередньо визначають соціальну активність населення цього регіону і, відповідно, можливості здобуття населенням цього регіону соціально значимих результатів в різних сферах суспільного життя – трудовій, соціально-політичній і духовній;

- з іншої, як безпосередній потенціал людини – його здоров'я і професійне довголіття, освіта, професіоналізм, духовно-етичні цінності; умови для розвитку і прояву цього потенціалу, у тому числі матеріальну базу і персонал, технології соціальної сфери; синергетичну діяльність людини, окремої групи і всього співтовариства в регіоні, що оновлюється.

Отже, узагальнення підходів до трактування сутності соціально-економічного та соціального потенціалу регіону, дозволяють визначити основні ознаки досліджуваного поняття, а саме:

- відображає можливості, використання яких націлене на досягнення соціальної мети розвитку регіону, тобто забезпечення найбільш сприятливих умов життєдіяльності населення а також розширене відтворення людини як особистості і як продуктивної сили;

- складається із елементів, які безпосередньо визначають соціальну активність населення цього регіону та рівень його соціальної захищеності;

- здатність за рахунок соціальних відносин, зв'язків, мереж, процесів забезпечити синергетичний ефект;

- формується із потенціалів окремих осіб та відповідних передумов, які в поєднанні дають нове утворення.

Отже, під соціальним потенціалом регіону пропонуємо розуміти можливості елементів, які безпосередньо визначають соціальну активність

населення цього регіону та рівень його соціальної захищеності, використання яких націлене на досягнення соціальної мети розвитку адміністративного утворення, тобто забезпечення найбільш сприятливих умов життєдіяльності населення а також розширене відтворення людини як особистості і як продуктивної сили, які формуються із потенціалів окремих осіб та відповідних передумов, що в поєднанні дають нове утворення, та здатні за рахунок соціальних відносин, зв'язків, мереж, процесів забезпечити синергетичний ефект.

Вивчення сутності поняття було б неповним без розгляду його структурної будови. Отже, Любченко О.М. серед складових соціального потенціалу виділив: виробничі й всі суспільні відносини, форми господарства й господарювання як рушійна сила розвитку виробництва й суспільства загалом; накопичене суспільне матеріальне багатство, яке використовується з метою збереження досягнутого рівня й подальшого зростання добробуту населення, поліпшення умов його життя, удосконалення системи життєдіяльності; накопичене соціально-культурне багатство, у тому числі рівень знань, як інтелектуальне джерело суспільного прогресу й задоволення духовних потреб людей; соціальне середовище й соціальна поведінка людей, у тому числі їх ставлення до праці, цільові орієнтації й т.д. [6].

У цій структурі сумніви викликає такий компонент, як виробничі й всі суспільні відносини, форми господарства й господарювання. Який, по перше, досить важко оцінити, а по друге – не зрозуміло, яким чином форми господарства та господарювання можуть бути елементами потенціалу. Скоріше, це чинники впливу на ефективність формування та реалізації соціального потенціалу.

В іншій науковій праці Любченко О.М. [7, с. 329] у структурі соціального потенціалу виділив такі складові: соціальна структура суспільства й рівень життя окремих соціальних верств; ступінь диференціації населення; структура доходів і багатства населення; питома вага заробітної плати в доходах; рівень зайнятості; фізичний, психічний і духовний стан населення; соціальна інфраструктура. З розглянутої структури можемо зробити висновок, що науковець скоріше розглядав показники оцінки рівня соціального потенціалу регіону, а не його елементи.

Іванова І.О., Вачаєва Л.П. та Вачаєва Т.П. соціальний потенціал регіону пропонують умовно розділити на два блоки: демографічний потенціал та соціальну інфраструктуру регіону [10]. Демографічний потенціал вони характеризують як людські ресурси і можливості покращення якості життя населення регіону, готовність до сімейного життя та виховання дітей. При цьому він повинен складатися з: відтворення і фізичного здоров'я; інтелектуальних ресурсів (особистості чи групи осіб); культурно-духовного потенціалу.

Соціальну інфраструктуру розглядають як сукупність сфер і видів діяльності, які сприяють комплексному відтворенню людини у процесі реалізації його особистих та суспільних потреб за допомогою надання

різноманітних послуг. Крім того, вони виділяють соціально-інфраструктурний потенціал, який характеризує резерви регіону у сфері покращення медичного, побутового, культурного, транспортного і житлово-комунального обслуговування населення на основі розширення номенклатури і підвищення якості послуг, забезпечуючи їх доступність для населення.

У розглянутому підході до структуризації соціального потенціалу регіону є ряд дискусійних положень. Зокрема, незрозумілим є виділення окремо соціальної інфраструктури та соціально-інфраструктурного потенціалу. Отже, доцільнішим було б виділити тільки другий елемент, охарактеризувавши його як наявні можливості та резерви соціальних об'єктів, сфер та видів діяльності, які націлені на задоволення соціальних потреб населення.

Подібний підхід до визначення компонентів соціального потенціалу регіону розроблений Прохоровою В.М., яка ядром останнього визначила людський потенціал, основними чинниками розвитку якого є: здоров'я, освіта, професійні знання, уміння та навички, сприятливі умови життєдіяльності і праці. Загалом, науковець вважає, що соціальний потенціал регіону доцільно поділити на два внутрішні блоки ресурсів: соціально-трудова потенціал і соціальна інфраструктура регіону [15].

Деякий інший підхід до структуризації соціального потенціалу розроблений білоруськими науковцями Борисевич В.І., Гейзлер П.С., Фатєєв В.С. [14]. На відміну від попереднього підходу, соціальну інфраструктуру та демографічну ситуацію в регіоні вони характеризують як чинники впливу на рівень соціального потенціалу, визначаючи їх як соціальний комплекс території. А основними складовими соціального потенціалу регіону, згідно їх висновків, є: трудовий потенціал, який визначається кількісними та якісними характеристиками трудових ресурсів; споживчий потенціал, який характеризується купівельною спроможністю населення регіону; екологічний потенціал.

В цьому підході простежується певна наукова раціональність та новизна, проте не з усіма аспектами можна погодитися. Адже екологічний потенціал – це окрема структурна одиниця, яка має свої особливості формування та реалізації та свою структурну будову, і її недоцільно виділяти як складову соціального потенціалу. Крім того, якщо враховувати, що реалізація соціального потенціалу повинна забезпечити нормальні умови життєдіяльності населення регіону та відповідний рівень його соціального забезпечення і соціальної захищеності, то в цьому випадку, споживчий потенціал не буде відображати всіх аспектів згаданої діяльності.

Дрегалю О.О., Ульяновский В.І. зазначали, що соціальний потенціал регіону як чинник його розвитку представляє собою елемент сукупного територіального ресурсу, під яким розуміють взаємопов'язаний та взаємообумовлений комплекс як наявних в певному регіоні ресурсів (людських, природних, матеріальних, фінансових, інноваційних та інших) так і тих, які можуть бути залучені в суспільне виробництво з метою підвищення якості життя населення [16, с. 121].

Виходячи з сутності соціального потенціалу регіону та з урахуванням розглянутих підходів до його структуризації, можемо виділити такі його компоненти:

- демографічний потенціал;
- фертильний потенціал;
- соціально-інфраструктурний потенціал;
- потенціал зайнятості;
- потенціал соціальної політики;
- потенціал соціальної солідарності.

Соціальний потенціал регіону у себе включає складові, які формують індивідуальний, груповий соціальний потенціали та соціальний потенціал підприємства.

Розглянемо детальніше кожен складову соціального потенціалу регіону. Отже, демографічний потенціал – це можливості регіону щодо фізичного та механічного відтворення населення й оптимізації його соціальної структури. Фертильний потенціал характеризує готовність населення регіону до сімейного життя та виховання дітей. Соціально-інфраструктурний потенціал – це можливості певних сфер і видів діяльності, які сприяють комплексному відтворенню людини у процесі реалізації його особистих та суспільних потреб за допомогою надання різноманітних послуг соціального характеру, включаючи гарантії їх доступності. Потенціал зайнятості – це можливості регіону щодо забезпечення населення робочими місцями на умовах забезпечення ефективної зайнятості. Потенціал соціальної політики відображає можливості налагодження внутрішньо- та міжрегіональних соціальних зв'язків а також можливості соціального захисту та надання соціальних гарантій для населення регіону. Потенціал соціальної солідарності – це можливості налагодження зв'язків між населенням регіону, які базуються на національних традиціях та сталих звичках громади.

Формування соціального потенціалу регіону повинно передбачати: проведення ефективної демографічної політики; пропагування інституту сім'ї, планування народжуваності; проведення ефективної соціальної політики та політики зайнятості; розширення соціальної інфраструктури регіону та стимулювання її розвитку; зростання обсягу соціальних інвестицій; підвищення якості надання соціальних послуг; удосконалення соціальних стандартів та проведення контролю за їх дотриманням; створення сприятливих умов для формування регіональних соціальних мереж; збереження та примноження національних традицій.

Реалізація соціального потенціалу регіону має забезпечити: зростання показників народжуваності населення, середньої тривалості життя; зменшення рівня смертності, включаючи смертність немовлят; позитивне міграційне сальдо; зменшення кількості абортів, розлучень, неблагополучних сімей та дітей, які виховуються в таких сім'ях а також дітей-сиріт; покращення якості та доступності освітніх, культурних, транспортних, комунальних та інших видів соціальних послуг; покращення якісних та кількісних показників рівня

розвитку соціальної інфраструктури регіону; зростання показників зайнятості населення та рівня середньої заробітної плати в регіоні; покращення рівня соціальної захищеності населення; зниження рівня соціальної напруги в регіоні; зростання рівня довіри населення до місцевої влади.

Висновки. Отже, проведене дослідження дозволило визначити сутність соціального потенціалу регіону, його основні ознаки, компонентну будову, завдання формування та реалізації. Що, у свою чергу, розширило теоретико-методичні підходи до вивчення наукового поняття та дало змогу більш глибоко розглянути наукову проблему щодо формування та реалізації соціального потенціалу регіону.

Література

1. Богорад О. Д. Регіональна економіка: словник-довідник / О. Д. Богорад, О. М. Невелєв, В. М. Падалка, М. В. Підмогильний; за ред. М. В. Підмогильного. – К. : НДІСЕП, 2004. – С. 72-73.
2. Шнипер Р. И. Регион: экономические методы управления / Р. И. Шнипер. – Новосибирск : Наука, 1991. – С.49.
3. Белоусов Р. А. Рост экономического потенциала / Р. А. Белоусов. – М. : Экономика, 1971. – 300 с.
4. Любимова М. В. Проблемы оценки социально-экономического потенциала региона / М. В. Любимова // Региональная экономика: теория и практика. – 2007. – № 4. – С. 13-24.
5. Салтан М . П . Розвиток соціально-економічного потенціалу регіону в умовах транзитивної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук. : 08.00.03: захищ . 02.12.11 / Микола Петрович Салтан. – Вінниця, 2011. – 20 с.
6. Любченко О. М. Соціально-економічний потенціал регіону: поняття, структура, генезис / О. М. Любченко // Формування ринкової економіки. – №23. – 2010. – С.202-209.
7. Любченко О.М. Соціально-економічний потенціал регіону і його характерні риси / О.М. Любченко // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 23. – Частина 3. – Черкаси: ЧДТУ, 2009. – С. 131–136.
8. Миндорашвили М. И. Методика статистического анализа промышленного потенциала региона : автореф. дис. / М. И. Миндорашвили. – Дб., 1988. – 20 с.
9. Коритько Т. Структура соціально-економічного потенціалу стійкого регіонального розвитку / Т. Коритько // Галицький економічний вісник. — 2012. – №5(38). – С.95-102.
10. Иванова И. А. Анализ и прогнозирование ожидаемой продолжительности жизни как основного индикатора социального потенциала населения Республики Мордовия / И. А. Иванова, Л. П. Вачаева, Т. П. Вачаева // Сборник научных трудов Всероссийского студенческого конкурса Выпускных

квалификационных работ по направлению «Статистика» и специальности «Математические методы в экономике». – М. – МЭСИ. – 2011. – С.31-36.

11. Каргаполова Е. В. Потенциал социального развития региона: опыт эмпирического исследования / Е. В. Каргаполова // Регионы России: Стратегии и механизмы модернизации, инновационного и технологического развития. Тр. Восьмой междунар. научн.-практ. Конф. / РАН. ИНИОН. Отд. научного сотрудничества и междунар. связей; Отв. ред. Ю. С. Пивоваров. – М., 2012. – Ч. 1. – 646 с. – С.284-289.

12. Рыжкова Ю. А. Социальный потенциал устойчивого развития региона и методика его оценки / Ю. А. Рыжкова, Ю. А. Рыжакова, Т. В. Зайцева // Тезисы 51-ой научной конференции Московский физико-технического института (государственного университета) 29.11.2008. – М., 2008. – С.36-39.

13. Регион: диагностика социального пространства : монография / А. А. Дрегало, В. И. Ульяновский. - Архангельск : ИЦ АГМА, 1997. – 383 с.

14. Борисевич В. И. Экономика региона : учеб. пособие / В. И. Борисевич, П. С. Гейзлер, В. С. Фатеев. – Мн. : БГЭУ, 2002. – 432 с.

15. Прохорова В. М. Соціальний потенціал регіону: методологічні аспекти / В. М. Прохорова // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Вип. 1 (6). – Т. 1. – Полтава : ПДАА. – 2013. – 356 с. – С.217-223.

16. Социальный потенциал региона как фактор развития северных территорий: монография / проф. А. А. Дрегало, академика РАН, проф. В. И. Ульяновского. – Архангельск : Поморский университет, 2008. – 392 с.